

ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΩΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΙΔΕΩΔΗ ΠΑΡΑ ΚΙΚΕΡΩΝΙ

Θέσιν τιμητικήν ἐξασφαλίζει εἰς τὸν Κικέρωνα ἐν τῇ χορεία τῶν μεγάλων ἱστορικῶν προσώπων ὄχι τὸσον ἢ συμμετοχὴ καὶ ἐπιτυχὴ συμβολή του εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ρώμης, ὅσον ὁ σπουδαῖος ρόλλος του εἰς τὴν πνευματικὴν καθ' ὅλου ἀνάπτυξιν αὐτῆς, βασιθεῖσαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ὁ Κικέρων ζῆ εἰς μίαν ἐποχὴν ἀποφασιστικῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως ἐφ' ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς. Ὁ Κικέρων συνετέλεσεν τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του διενεργούμενον ἐξἑλληνισμόν τῆς Ρώμης. Οὗτος «συνέστησε» τοὺς Ρωμαίους εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ μεγαλύτερος δημιουργὸς αὐτοῦ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ συγκερασμοῦ¹.

Καὶ εἰς θέματα ἀγωγῆς τῶν νέων ὁ Κικέρων, λάτρις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ μιμητῆς τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς, ἀκολουθεῖ τὰς ἑλληνικὰς παιδαγωγικὰς ἀντιλήψεις. Βεβαίως, δὲν εἶναι τυφλὸς μιμητῆς τούτων, ἀλλὰ μένει παραλλήλως πιστὸς καὶ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν, ἔθνικὴν ἰδιοτυπίαν, ἥτοι προσπαθεῖ νὰ συγκεράσῃ τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν μὲ τὰ mores maiorum. Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι ὁ Κικέρων θεωρητικὸς τις τῆς Παιδαγωγικῆς· πλεῖστα ὅσα ὅμως παιδαγωγικὰ προβλήματα ἀπησχόλησαν αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις De republica, De legibus, De finibus bonorum et malorum, De officiis, De senectute καὶ ἐν τοῖς ρητορικοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ἐν αὐτοῖς ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἀγωγῆς² καὶ περὶ τῆς ἀξίας τῆς μαθήσεως καὶ τῆς σοφίας³, περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν μαθητῶν⁴ καὶ τῶν ποινῶν αὐτῶν⁵, περὶ τοῦ σχολείου γενικώτερον⁷ καὶ τῆς ἀξίας τῆς οἰκογενείας ὡς σπουδαίου παράγοντος διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων⁶, περὶ διδασκτικῶν τιμῶν ἀρχῶν⁸ καὶ περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ διδασκάλου⁹.

Ἡ διαφορὰ νοοτροπίας τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς πνευματικὰ θέματα καὶ τρόπον ζωῆς δημιουργεῖ καὶ μίαν διάφορον ἱεράρχησιν εἰς τὰ μορφωτικὰ ἀγαθὰ καὶ τοὺς πνευματικοὺς γενικώτερον στόχους παρὰ τοῖς Ρωμαίους. Ἡ Ρωμαϊκὴ μόρφωσις εἶναι σύνθεσις τεσσάρων στοιχείων: τῆς πίστεως εἰς τὴν ἔθνικὴν παράδοσιν¹⁰, τῆς μορφώσεως τοῦ Ρωμαίου χάριν τοῦ κράτους του¹¹, τοῦ πρακτικοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος¹² καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀντιλήψεων περὶ μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου περισσότερον καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὡς πολίτου. Τὸ τελευταῖον στοιχεῖον ἐπηρεάσασκε κατὰ πολὺ τὰ τρία πρῶτα, ὅμως δὲν κατάρθωσεν νὰ ὑπερισχύσῃ διὸ καὶ ἡ ὑποτίμησις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτονομίας τοῦ ἀτόμου, ὡς ἀπορρέει αὕτη ἀπὸ τὰς σωκρατικῆς-πλατωνικῆς ἀντιλήψεις, ἔδωκε τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην τὴν μᾶλλον διαμορ-

1) Πρβλ. M. MÜHL, Die andike Menschenheitsidee in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Leipzig 1928, 70. Cic. De rep. III 3, 5.

2) Cic. De off. II 2. 3) Cic. De div. II 2, 4. 4) Cic. De fin. III II, 9.

5) Cic. De off. I 25· Br. LVI 204· De or. III 9, 35.

6) Cic. De or. II 10, 42· Top. XXI 79. 7) Cic. Br. XXVII 104· De fin. V 5, 12.

8) Cic. Tu. I III· De inv. II 5. 9) Cic. Br. 316· De amic. 11· De leg. III 18, 14.

10) Cic. Tu. I 1, 2. 11) Cic. Ad fam. X 12, 5· De rep. IV 7.

12) Cic. De rep. I XIII 30.

φώνουσαν τὸν τέλειον πολίτην ἔναντι τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ δὴ καὶ τῆς Φιλοσοφίας, δηλ. εἰς τὴν Ρητορικὴν.

Οὕτω, δύο εἶναι τὰ ὑψίστα μορφωτικὰ ιδεώδη κατὰ Κικέρωνα: ἡ Ρητορικὴ καὶ ἡ Φιλοσοφία. Καὶ ὁ Κικέρων ἀκολουθῶν ρωμαϊκὴν παράδοσιν δίδει τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Ρητορικὴν¹ ὡς μᾶλλον ἀνταποκρινομένην πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον τῶν Ρωμαίων καὶ ἀρμόζουσαν πρὸς τὸ πρακτικὸν πνεῦμά των. Ἡ Ρητορικὴ εἶναι κατ' αὐτὸν μέσον ἐπιβίωσης καὶ διακρίσεως, μάλιστα ὑπὸ πολίτευμα ὡς ἐκεῖνο τῆς ἐποχῆς του². Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπέραντος τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατορία ἐδημιούργει τεραστίας πολιτικάς, κοινωνικάς καὶ νομικάς ἀνάγκας, ἡ θεραπεία τῶν ὁποίων ἀπῆλθει τὴν ὑπαρξίν ρητόρων ἐγκρατῶν τῶν πολιτικῶν καὶ νομικῶν πραγμάτων³. Οὕτω, ἡ Ρητορικὴ κατὰ τὸν Κικέρωνα εἶναι τέχνη κυβερνητικὴ ἀτόμων καὶ λαῶν, τέχνη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ κοσμοκράτειρα Ρώμη εἶχε τὸσαύτην ἀνάγκην. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τρέφει ὁ Κικέρων μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὴν Ρητορικὴν ὡς ἐπιστήμην συμβάλλουσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸ καλὸν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ ἔργον αὐτῆς ἀνήκει ὁ διαφορισμὸς τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ἐπικράτησις τοῦ πρώτου καὶ ἡ ἐξάλειψις ἢ ὁ περιορισμὸς τοῦ δευτέρου. Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ ἐξομάλυνσις τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς πειθοῦς καὶ ἡ δημιουργία πεπολιτισμένων κοινωνιῶν, ἔνθα τὸ δίκαιον καὶ ὁ νόμος, ὡς καὶ ἡ ἰδέα τοῦ γενικοῦ καλοῦ διέπουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι οἱ ὑψηλοὶ σκοποὶ τῆς Ρητορικῆς⁴. Διὸ ὁ Κικέρων κατατάσσει τὴν Ρητορικὴν εἰς τὰς ὑψηλάς τέχνας, τὴν δὲ ρητορικὴν ἱκανότητα θεωρεῖ ὑψίστην ἀρετὴν: *Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est specie alia magis alia formosa et illustrius, sicut haec vis, quae scientiam complexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit, possit impellere*⁵.

Ἐνας ρήτωρ, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἐπιτύχην ἐπαγγελματικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εἶναι ἄξιός τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς του, δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται ἀπλῶς εἰς σχολικούς, τεχνικούς τινὰς κανόνας, ἀλλὰ ὀφείλει τὰ ἔργα γνώσεις πλατείας⁶. Δὲν ἀρκοῦν αἱ γραμματικολογητοτεχνικαὶ σπουδαὶ καὶ ἡ γλωσσικὴ ὑπολογικὴ παιδείσις, εἶναι ἀπαράιτητοι εὐρεταὶ ἱστορικαὶ γνώσεις⁷ καὶ ἄλλαι γνώσεις σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὴν κατοχὴν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Σχετικῶς παρατηρεῖ ὁ Κικέρων: *Ex rerum cognitione efflorescat et retundat oportet oratio, quae nisi subest res ab oratore percepta et cognita inanem quandam habet elocutionem et paene puerilem*⁸. Καί: *Neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus eis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus*⁹. Καὶ περαιτέρω: *Perdiscendum ius civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est*¹⁰. Προφανῆς ἡ ἰσοκρατικὴ ἐπίδρασις¹¹ καὶ ἡ τῆς νεωτέρας Ἀκαδημίας¹² ἐπὶ τῆς γνώμης ταύτης τοῦ Κικέρωνος διὰ τὴν πολὺπλευρον μόρφωσιν τοῦ ρήτορος. Τὸν καλὸν ρήτορα προσέτι δὲν κάμνει μόνον ἡ θεωρία, ἀλλὰ καὶ ἡ πράξις, ἡ τριβὴ μὲ τὰς δικαστικάς καὶ πολιτικάς ὑποθέσεις ἢ γνωριμίαι μὲ τὸ Forum. Σχετικῶς γράφει ὁ Κικέρων: *Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui mihi*

1) Cic. De or. III 17, 64. 2) Cic. Cat. M. 15.

3) Cic. De or. I, IV. Or. 41, 141. 4) Cic. De inv. I 2. De or. I 8.

5) Cic. De or. III 55. 6) Cic. De or. I 4. Πρβλ. καὶ W. KROLL, RhM, 1903, 553.

7) Cic. De or. I 5, 18. 46. 201. II 9, 36. 8) Cic. De or. I 20,

9) Cic. De or. I 72. 10) Cic. De or. I 159.

11) Πρβλ. A. BURK, Die Pädagogik des Isokrates, Würzburg 1923, 206, R. WEIDNER, Ciceros Verhältnis zur griechisch - römischen Schulrhetorik seiner Zeit, 1925, 83.

12) Cic. Or. 12.

pervulgata praecepta decantet, quum ipse numquam forum, numquam ullum iudicem aspexerit ¹.

Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν ἐξωτερικὴν, τεχνικὴν κατάρτισιν τοῦ ρήτορος. Ὁ Κικέρων ὅμως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ρητορικὰς Σχολὰς τῆς ἐποχῆς του, αἱ ὁποῖαι ἀπεσκοποῦν εἰς τὴν ἐπιφανειακὴν τοῦ ρήτορος μὀρφωσιν ², πρεσβεύει ὅτι ὁ τέλειος ρήτωρ δὲν εἶναι ἀρκετὸν νὰ εἶναι τεχνικῶς ἄρτιος εἰς τὸ εἶδός του, ἕνας σπουδαῖος σοφιστής, ἀλλὰ πρέπει νὰ διαπνέεται ἀπὸ τὴν ιδέαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡτό τι, τὸ ὁποῖον οἱ ἀποβλέποντες εἰς τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης πολλοὶ ρεαλισταὶ Ρωμαῖοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνοήσουν. Οὕτω, ὁ τέλειος ρήτωρ κατὰ τὸν Κικέρωνα δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ ἕνα σπουδαῖον σύγχρονον δικηγόρον· εἶναι διανοούμενος διακρινόμενος διὰ τὴν ὑψηλὴν του θέσιν, ὑπόληψιν, σύνεσιν καὶ ἀρετὴν του ³, προστάτης τοῦ δικαίου, ὑποστηρικτῆς τοῦ ἀδικουμένου, συμβάλλων εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ ἠθικὴν ἐξυγιάνσιν καὶ ἀναμὀρφωσιν τοῦ λαοῦ· ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ὁ τέλειος ρήτωρ χαρακτηρίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ καλλιεργημένον νοῦν μὲ πλάσεις γνώσεις ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐξηργειομένην καρδίαν καὶ βούλησιν ἰσχυρὰν τείνουσαν πρὸς πραγμάτωσιν σκοπῶν σχετικῶν μὲ τὸ κοινὸν καλὸν καὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος ⁴.

Εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ἀγωγῆς τοῦ Ρωμαίου νέου ὄχι μόνον εἰς oratorem perfectum ἀλλὰ καὶ εἰς virum bonum, δηλ. εἰς φιλοσοφημένον ρήτορα, τὰ μέγιστα συμβάλλεται κατὰ τὸν Κικέρωνα ἡ Φιλοσοφία. Ἡ Φιλοσοφία ὡς γενικὴ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ ὅλα τὰ σπουδαῖα προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Αὕτη διδάσκει τὸν ἄνθρωπον τὰ καθήκοντά του πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν συνάνθρωπον, τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν, τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀρμονίας ⁵. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Φιλοσοφία ἀποβαίνει πολυτιμότετος βοηθὸς εἰς τὸν ρήτορα καὶ καθιστᾷ τοῦτον ἱκανὸν νὰ λαμβάνῃ θέσιν ἐπιτυχῆ ἐναντι τῶν σπουδαίων τῆς ζωῆς προβλημάτων καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς ὅλα τὰ πράγματα ⁶. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη κάμνει τὸν Κικέρωνα νὰ μὴ εἶναι ὀπαδὸς μιᾶς μόνον φιλοσοφικῆς κατευθύνσεως, ἀλλὰ νὰ συλλέγῃ τὸ σοφὸν πανταχόθεν πρὸς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν τῆς ζωῆς ἀνύψωσιν ⁷. Διὸ εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς Φιλοσοφίας πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸν Κικέρωνα κατατοπισμένος ὁ ρήτωρ: Habeat omnes philosophiae notos et tractatos locos ⁸. Εἰδικώτερον ἡ Φιλοσοφία βοηθεῖ τὴν Ρητορικὴν εἰς τὸ θέμα τῆς διεγέρσεως, ὅπου δεῖ, τῶν παθῶν καὶ τοῦ κατευνασμοῦ αὐτῶν. Σχετικῶς γράφει ὁ Κικέρων: Maximam vim existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitandis vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? Quae nisi qui naturas hominum vimque omnem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo quod volet perdicere non poterit. Atque totus hic locus philosophorum proprius videtur; neque orator me auctore umquam repugnavit ⁹. Ὁ κλάδος τῆς Φιλοσοφίας «Ἡθικὴ» τυγχάνει πολυτιμότετος ἀρωγὸς εἰς τὸ ἔργον τῆς Ρητορικῆς: Tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de vita et moribus totus est oratori perdiscendus ¹⁰. Ἡ Φιλοσοφία προσέτι παιδεύει τὸν ρήτορα διαλεκτικῶς ¹¹ καὶ ἀπαλλάσσει αὐτὸν ἀπὸ τὴν πλεονεξίαν, τὴν

1) Cic. Or. 12. 2) Πρβλ. W. KROLL, RhM, 1903, 578. 3) Cic. De Or. III 55.

4) Cic. Pro Arch. 6. 5) Cic. Tu. V 2, 6) Cic. Or. 4, 15.

7) Cic. Acad. II 36· Top. 14· De inv. II 2· De leg. III 10· De fin. I 5· Tu. V 4·

8) Cic. De or. 18. 9) Cic. De or. I 53. 10) Cic. De or. I 68.

11) Cic. Or. 113—117.

ἀκατάσχετον τάσιν ἀποκτήσεως τοῦ πλούτου, ἤτοι μετατοπίζει τὰ ἰδανικά τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ὕλην εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ παιδείωσιν, εἰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελείωσιν. Οὕτω, προσδίδει ὁ Κικέρων εἰς μὲν τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων Ρωμαίων χαρακτῆρα ἀνθρωπιστικὸν «humanitas ciceroniana», εἰς δὲ τοὺς στόχους τοῦ ὀρίμου ἀνθρώπου προβάλλει τὴν ψυχικὴν γαλήνην, ἥτις μόνον ἀπὸ τὴν σοφίαν¹ ὡς θεωρίαν καὶ ἀπὸ τὸ κοινωφελῶς πράττειν ὡς πράξιν δύναται νὰ προέρχεται. Ἐὰν κοινὸς στόχος τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ εὐτυχία, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς ἀρετῆς, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν τυραννικὴν ἀπήρειαν τῶν ἡδονῶν, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν συνάνθρωπον καὶ τὴν κατανόησιν εἰς τὰ σφάλματα καὶ τὰς ἀδυναμίας του, τὴν ἄφοβον ἀντιμετώπισιν τοῦ θανάτου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὰ θεῖα καθήκοντων — πάντα δὲ ταῦτα τυγχάνουν ὑποκείμενα τῆς Φιλοσοφίας — πρόδηλος ἡ σημασία καὶ ἀξία τῆς Φιλοσοφίας ὡς ἀναγκαίας προπαιδείας καὶ τελειοποιήσεως τῆς Ρητορικῆς.

1) Cic. Tu. III 16· De Or. I 49.

ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΣΤΙΧΟΙ

Ἐνέκδοτον περὶ τοῦ Καβούρ («Ἀπαντα» Κ. Παλαμᾶ 13, 107—108)

*Τοῦ Βένσοιο τὸ δῶμα Σύ τέκτονος οὐνομ' εἶπες ;
—Ναί· τεκτηνήμερός γ' Ἰταλίην ἐφάνη.*

[Σημ. Συντάξεως : Ὁ βασιλεὺς Βίκτωρ Ἐμμανουήλ III περιπατῶν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Ρώμης μετὰ φιλοξενουμένου ἀμαθοῦς ξένου πρίγκιπος ἠρωτήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θεᾷ ἐπιγραφῆς «Καζέρνε Καβούρ» ἐπὶ μεγαλοπρεπῆ οἰκήματος : Τί σημαίνει Καβούρ ; Ἴσως θὰ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιτέκτονος. Καὶ ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ ἀπαντᾷ—Ἀκριβῶς αὐτό. Ἦτο ἓνας ἀρχιτέκτων περίφημος· αὐτὸς οἰκοδόμησε τὴν Ἰταλίαν.]